

УДК 343.985(477)

Б. А. Бурбело

викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
начальник відділу криміналістичного забезпечення слідчого управління
Головного управління Національної поліції в Харківській області

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Проблеми вивчення особи підозрюваного завжди були предметом вивчення багатьох наук кримінально-правового циклу та інших юридичних дисциплін або пов'язаних із ними галузей наукового знання. В першу чергу така особа є об'єктом дослідження кримінального права, яке вивчає її як суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінально-правовий напрямок вивчення особи підозрюваного покликаний забезпечити правильну кваліфікацію діяння, вчиненого підозрюваним й створити необхідні передумови для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Тому дослідження кримінально-правового аспекту особи, яка вчинила кримінальне правопорушення має на меті вирішення першочергових завдань кримінального судочинства.

Стан дослідження. Питання кримінально-правового дослідження суб'єкта кримінального правопорушення були предметом вивчення таких вчених як Богомятков Ю.С., Васильєв А.А., Гриненко І., Павловська А.А, Савченко А.В., Смаглюк О.В., Тихенко С.І., Трахтеров В.С., Чорней С.В., Шуляк Ю.Л. та багатьох інших. Незважаючи на значний внесок у вчених у вивчення даної проблематики потребують уточнення питання вивчення особи підозрюваного у кримінальному праві та його зв'язок із завданнями кримінального судочинства, що і обумовлює актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу. Стаття 18 Кримінального кодексу України визначає суб'єктом кримінального правопорушення фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до Кримінального Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1]. М. І. Хавронюк дає визначення суб'єкта злочину (кримінального правопорушення) як одного з елементів складу злочину без якого не може наставати кримінальна відповідальність [2, с. 67]. Тобто без суб'єкта кримінального правопорушення немає і самого правопорушення. Навіть якщо вчинюються відповідні суспільно небезпечні діяння особою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудною, такі діяння не можуть визнаватися злочинами, адже відсутня обов'язкова ознака кримінального

правопорушення (обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення) – суб'єкт кримінального правопорушення (суб'єкт складу кримінального правопорушення). У зв'язку з цим слід констатувати, що суб'єкт кримінального правопорушення – це суттєва (природна) ознака кримінального правопорушення [3, с. 182].

Поряд з цим і сам суб'єкт кримінального правопорушення, як кримінально-правове поняття, передбачає сукупність строго визначених законом ознак, за наявності яких особа може нести кримінальну відповідальність за свої дії, тобто бути підозрюваним (обвинуваченим) [4, с. 21]. Таким чином, в кримінально-правовому аспекті не слід ототожнювати того, хто фактично вчинив діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, і суб'єкта злочину. Адже кримінальній відповідальності підлягає лише той, хто наділений (характеризується) комплексом ознак, за наявності яких вона настає [5, с. 345]. Тобто суб'єкт кримінального правопорушення є однією із основних ознак кримінального правопорушення та одночасно елементом складу кримінального правопорушення, якому притаманні власні суттєві ознаки.

Вивчення суб'єкта кримінального правопорушення у кримінально-правовому аспекті полягає, в першу чергу, у встановленні його обов'язкових ознак, що виступає необхідною умовою повідомлення про підозру та пред'явлення обвинувачення. Правильно зазначає Д.В. Кастарнов, що лише фізична, осудна особа, яка досягла певного віку, саме завдяки цим своїм властивостям, може бути обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення. Навпаки, відсутність будь-якої суб'єктивної кримінально-правової ознаки перешкоджає пред'явленню даній людині обвинувачення [4, с. 21].

І.А. Ботнаренко вказує, що кримінально-правові ознаки особи злочинця це не лише дані про елемент складу скоєного кримінального правопорушення, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальної діяльності, наявність чи відсутність судимостей тощо. Така група ознак дає уявлення про особистість злочинця

з кримінально-правових позицій та виражає якість, властиві саме злочинцю, а не будь-якій іншій особі [6, с. 87]. Однак вказані дані хоч і характеризують особу злочинця, проте не відносяться до її обов'язкових ознак. Так вони мають значення для правильної кваліфікації діяння, але не є вирішальними для визнання конкретного діяння кримінальним правопорушенням. На відміну від основних ознак (статус фізичної особи, її вік та стан осудності).

Так під осудністю визнається можливість особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії (бездітність) та керувати ними [7, с. 42]. Якщо особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, то така особа не підлягає кримінальній відповідальності, але до неї за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру [1]. Таким чином перед слідчим постає питання про встановлення ознаки осудності у особи злочинця задля визнання її суб'єктом кримінального правопорушення та забезпечення можливості притягнення її кримінальної відповідальності або застосування заходів медичного характеру.

Встановлення осудності фізичної особи вимагає визначення її критеріїв. Вказане питання у науці кримінального права є досить дискусійним. Деякі вчені виділяють два критерії осудності: медичний та юридичний [8, с. 5–6]. Інші кількість цю підтримують, проте називають інші критерії, які можна вважати різновидами юридичного: інтелектуальний та вольовий [9, с. 6]. Ряд вчених вважає, що в формулі осудності мають виділятися три її ознаки або критерії. І тут по вчені хоч і називають їх по іншому, однак по суті виділяють юридичний, психологічний, медичний критерії осудності [10, с. 29–37]. Так, наприклад А.А. Васильєв також вважає, що формулу осудності необхідно будувати на підставі трьох критеріїв. Однак на думку вченого два із них є змістовними (психологічний та медичний), а один формально-правовий (юридичний). Змістовні критерії повинні характеризувати власне оцінку психічного стану і визначати інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину. Сутність психологічного (психофізіологічного) критерію полягає в тому, що психічний стан особи повинен вказувати на здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Даний критерій містить в собі як здатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, так і знижену здатність, коли результатом такого зниження послужили аномалії психіки

та психічні розлади. Психологічний (психофізіологічний) критерій осудності характеризується трьома ознаками: інтелектуальною, вольовою та емоційною [11, с. 130-134]. Медичний критерій осудності – це стан психіки особи під час учинення суспільно небезпечного діяння, який дозволяє характеризувати її як достатньо психічно здорову. Юридичний критерій осудності полягає у здатності особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність (їх фактичний зміст і суспільно-правове навантаження) та керувати ними. Вищезазначені критерії взаємопов'язані й у своїй сукупності дозволяють визнати особу осудною, тобто такою, яка підлягає кримінальній відповідальності [12, с. 129].

Встановлення наявності вказаних критеріїв обумовлює ретельне вивчення особи злочинця протягом всього процесу розслідування для можливості визнання його суб'єктом кримінального правопорушення та вирішення питання притягнення його до кримінальної відповідальності.

Наступною важливою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є досягнення особою встановленого КК України віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність. Вікова ознака певною мірою пов'язані із ознакою осудності, адже вона означає, що особа у зв'язку із своїми віковими особливостями здатна належним чином сприймати свої дії та керувати ними.

Законодавець, враховуючи в першу чергу дані медицини, психології, педагогіки та інших наук при встановленні віку кримінальної відповідальності виходить з нормальних, типових для більшості підлітків умов їх розвитку й формування на певних етапах їх життєвого шляху. Так, запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку [13, с. 182].

Кримінальне законодавство встановлює загальний вік кримінальної відповідальності, який обчислюється шістнадцятьма роками (ч. 1 ст. 22 КК України) та за окремі чітко встановлені види кримінальних правопорушень - спеціальний (знижений) вік чотирнадцять років (ч. 2 ст. 22 КК України). Недосягнення особою на момент вчинення кримінального правопорушення такого встановленого віку виключає можливість визнання її суб'єктом відповідного кримінального правопорушення.

Встановлення віку кримінальної відповідальності у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення є одним із ключових завдань досудового розслідування адже в сукупності із попередніми ознаками дає можливість визнати особу, що винила кримінальне правопорушення його суб'єктом та забезпечити застосування правових засобів впливу на таку особу.

Кримінально-правові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення у своїй сукупності стають вирішальними для процесу розслідування та судового розгляду. Звісно в ідеалі було б добре встановити їх на початку кримінального провадження. Однак за об'єктивних причин це стає неможливим. Тому цей процес відбувається протягом всієї стадії досудового розслідування та судового розгляду. Адже вставлення таких окремих ознак, як, наприклад, осудність чи неосудність особи, може відбуватися в рамках слідчих (розшукових) дій або судових експертиз, але кінцеве рішення буде прийматися судом.

Тому на момент призначення покарання суд повинен володіти не лише відомостями про особу обвинуваченого, його ставленням до вчиненого злочину але й іншими відомостями, які можуть пом'якшувати або обтяжувати вину.

Слід зазначити, що складність у визначенні та дослідженні кримінально-правових ознак, що характеризують підозрюваного полягає в тому, що вони по-перше не згруповані в одному розділі кримінального закону, а містяться не лише в різних розділах, але і в різних його частинах. Як то загальні та спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що містяться в Загальній частині та окремих статтях Особливої частини КК України, або ж, наприклад, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання та схожі з ними ознаки кримінального правопорушення.

По-друге, такі кримінально-правові ознаки особи підозрюваного досить часто складно відмежувати від ознак кримінального правопорушення. Так, наприклад, вчинення злочину з особливою жорстокістю може характеризувати як окремий спосіб його здійснення так і характер особи, що його вчинила. Тому під його розслідування необхідно досліджувати особу підозрюваного не лише в момент вчинення цього злочину але і її особливості повсякденного життя та встановлення проявів жорстокості в минулому.

По-третє, одні і ті ж кримінально-правові ознаки особи підозрюваного можуть бути використані для вирішення різних завдань. Наприклад вік особи, що вчинила кримінальне правопорушення впливає не лише на вирішення завдання про визнання її суб'єктом цього правопорушення але й на визначення наявності обставини, яка пом'якшує покарання та призначення належної і доцільної його міри.

По-четверте, кримінальний закон містить ряд ознак суб'єкта кримінального правопорушення, які повинні бути обов'язково з'ясовані як то загальні та спеціальні його ознаки, однак є й ті, які прямо не встановлені однак можуть бути визнані наприклад як обставини, що пом'якшують вину підозрюваного, які не передбачені ст. 66 КК України. До таких ознак слідча та судова практи-

ка відносить бездоганну поведінку до вчинення кримінального правопорушення, похилий вік, для чоловіків наявність на утриманні малолітніх дітей бо непрацездатних членів родини тощо.

Таким чином, до кримінально-правових ознак особи підозрюваного можна віднести наступні:

1. Вік, як обов'язкова ознака суб'єкту кримінального правопорушення та як ознака, що пом'якшує покарання.

2. Стан здоров'я, як психічного так і фізичного, що також є як загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, так і обставинами, що пом'якшують покарання.

3. Наявність судимостей, що впливає як на кваліфікацію суспільно-небезпечного діяння для визначення його повторності або рецидиву, так і на міру покарання, адже виступає обставиною, яка обтяжує покарання. Це очевидно вказує на те, що особа не виправилась після відбування покарання, а отже є соціально небезпечною та потребує більш суворого покарання.

4. Фізіологічний стан. По-перше, це стан алкогольного сп'яніння або стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів визнається обставиною, що обтяжує покарання. По-друге, стан вагітності жінки визнається як обставиною, що пом'якшує покарання так і підставою для звільнення від відбування покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

5. Сімейний стан підозрюваного також враховується під час призначення покарання. І якщо для жінок наявність дітей віком до семи років може бути підставою для звільнення від відбування покарання з випробуванням, то для чоловіків наявність на утриманні малолітніх дітей може враховуватися судом під час призначення покарання.

6. Матеріальний стан підозрюваного може також враховуватися для призначення покарання, а також застосуванні до особи спеціальної конфіскації.

7. Психологічний стан особи під час вчинення злочину. Так наприклад, вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого визнається обставиною, що пом'якшує покарання.

8. Професійна діяльність підозрюваного також повинна досліджуватися, адже може не лише враховуватися під час кваліфікації кримінального правопорушення (особливо якщо йдеться про вчинення службових, господарських, корупційних злочинів, військових, або медичних тощо), а також при визначенні обставин, які пом'якшують

або обтяжують покарання. Адже вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність або під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення визнаються обставинами, що пом'якшують покарання.

Звісно вказаний перелік кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення не є вичерпним, але містить основні з них, які можуть впливати на досягнення кримінально-правових цілей. Поряд з цим слід зазначити, що вказані ознаки мають не лише кримінально-правове значення, але рівною мірою і кримінальне процесуальне та криміналістичне.

Висновки. Таким чином кримінально-правове вивчення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, в першу чергу забезпечує можливість визнати його кримінальним правопорушенням та правильно кваліфікувати на початку кримінального провадження. Крім того, встановлення кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення впливає на прийняття правильних рішень щодо повідомлення про підозру та можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, або ж застосування інших заходів кримінально-правового впливу чи звільнення від кримінальної відповідальності. І в кінцевому випадку, встановлення таких ознак як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду забезпечує можливість визначення належної та достатньої міри покарання, тим самим його індивідуалізації, а також постановлення справедливого вироку суду.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/l4#Textaws/show/2341-1>.
2. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України від 5 квітня 2005 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Каннон, А.С.К, 2002. 1104 с.
3. Гриненко І. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікації злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2019. С. 182-187.
4. Кастарнов Д.В. Поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)» в кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. № 4. 2014. С.15-23.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 711 с.
6. Ботнарченко І.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 83-94.
7. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина (у схематичних

діаграмах) : підручник. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 312 с.

8. Тихенко С. И. Невменяемость и вменяемость : монография. Киев, 1927. 104 с.

9. Трахтеров В. С. Вменяемость по советскому уголовному праву : конспект лекций. Харьков, 1966. 15 с.

10. Богомягков Ю. С. Проблемы невменяемости в советском уголовном праве (понятие вменяемости) : учеб. пос. Уфа, 1978. 48 с.

11. Васильев А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkr.pdf>.

12. Чорней С.В. Осудність у структурі суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Вип. 644. С. 127-130.

13. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 181-186.

Анотація

Бурбело Б. А. Кримінально-правовий аспект вивчення особи підозрюваного у кримінальному провадженні. – Стаття.

Актуальність статті полягає в тому, що проблеми вивчення особи підозрюваного завжди були предметом вивчення багатьох наук кримінально-правового циклу та інших юридичних дисциплін або пов'язаних із ними галузей наукового знання. В першу чергу така особа є об'єктом дослідження кримінального права, яке вивчає її як суб'єкта кримінального правопорушення. Кримінально-правовий напрямок вивчення особи підозрюваного покликаний забезпечити правильну кваліфікацію діяння, вчиненого підозрюваним й створити необхідні передумови для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Тому дослідження кримінально-правового аспекту особи, яка вчинила кримінальне правопорушення має на меті вирішення першочергових завдань кримінального судочинства. Наголошено, що встановлення наявності вказаних критеріїв обумовлює ретельне вивчення особи злочинця протягом всього процесу розслідування для можливості визнання його суб'єктом кримінального правопорушення та вирішення питання притягнення його до кримінальної відповідальності. З'ясовано, що складність у визначенні та дослідженні кримінально-правових ознак, що характеризують підозрюваного полягає в тому, що вони по-перше не згруповані в одному розділі кримінального закону, а містяться не лише в різних розділах, але і в різних його частинах. Зроблено висновок, що кримінально-правове вивчення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, в першу чергу забезпечує можливість визнати його кримінальним правопорушенням та правильно кваліфікувати на початку кримінального провадження. Крім того, встановлення кримінально-правових ознак суб'єкта кримінального правопорушення впливає на прийняття правильних рішень щодо повідомлення про підозру та можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, або ж застосування інших заходів кримінально-правового впливу чи звільнення від кримінальної відповідальності. І в кінцевому випадку, встановлення таких ознак як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду забезпечує можливість визначення належної та достатньої міри покарання, тим самим його індивідуалізації, а також постановлення справедливого вироку суду.

Ключові слова: суб'єкт, особа, кримінальна відповідальність, підозрюваний, примус.

Аннотация

Бурбело Б. А. Уголовно-правовой аспект изучения личности подозреваемого в уголовном производстве. – Статья.

Актуальность статьи заключается в том, что проблемы изучения личности подозреваемого всегда были предметом изучения многих наук уголовно-правового цикла и других юридических дисциплин или связанных с ними отраслей научного знания. В первую очередь такая личность является объектом исследования уголовного права, изучает ее как субъекта уголовного преступления. Уголовно-правовое направление изучения личности подозреваемого призвано обеспечить правильную квалификацию деяния, совершенного подозреваемым и создать необходимые предпосылки для индивидуализации уголовной ответственности. Поэтому исследования уголовного-правового аспекта лица, совершившего уголовное преступление, имеет цель решить первоочередную задачу уголовного судопроизводства. Отмечено, что установление наличия указанных критериев обуславливает тщательное изучение личности преступника в течение всего процесса расследования для возможности признания его субъектом уголовного преступления и решения вопроса привлечения его к уголовной ответственности. Выяснено, что сложность в определении и исследовании уголовно-правовых признаков, характеризующих подозреваемого, заключается в том, что они, во-первых, не сгруппированы в одном разделе уголовного закона, а содержатся не только в разных разделах, но и в разных его частях. Сделан вывод, что уголовно-правовое изучение лица, совершившего общественно-опасное деяние, в первую очередь обеспечивает возможность признать его уголовным правонарушением и правильно квалифицировать в начале уголовного производства. Кроме того, установление уголовно-правовых признаков субъекта уголовного преступления влияет на принятие правильных решений относительно сообщения о подозрении и возможности привлечения такого лица к уголовной ответственности, или же применение иных мер уголовно-правового воздействия или освобождения от уголовной ответственности. Также установление таких признаков как на стадии досудебного расследования, так и на стадии судебного разбирательства обеспечивает возможность определения надлежащей и достаточной меры наказания, тем самым его индивидуализации, а также постановления справедливого приговора суда.

Ключевые слова: субъект, лицо, уголовная ответственность, подозреваемый, принуждение.

Summary

Burbelo B. A. Criminal-legal aspect of studying the identity of a suspect in criminal proceedings. – Article.

The relevance of the article is that the problems of studying the identity of the suspect have always been the subject of study of many sciences of the criminal law cycle and other legal disciplines or related fields of scientific knowledge. In the first place, such a person is the object of criminal law research, which studies him as a subject of a criminal offense. The criminal-legal direction of studying the person of the suspect is called to provide the correct qualification of the act committed by the suspect and to create necessary preconditions for individualization of criminal responsibility. Therefore, the study of the criminal law aspect of the person who committed a criminal offense aims to solve the priority tasks of criminal proceedings. It is emphasized that the establishment of the existence of these criteria requires a careful study of the identity of the offender throughout the investigation process for the possibility of recognizing him as a subject of a criminal offense and resolving the issue of bringing him to justice. It was found that the difficulty in identifying and investigating the criminal characteristics that characterize the suspect is that they are not grouped in one section of the criminal law, but are contained not only in different sections, but also in different parts. It is concluded that the criminal-legal study of a person who has committed a socially dangerous act, first of all provides an opportunity to recognize it as a criminal offense and to correctly classify it at the beginning of criminal proceedings. In addition, the establishment of criminal characteristics of the subject of a criminal offense affects the adoption of the correct decisions regarding the notification of suspicion and the possibility of bringing such a person to criminal responsibility, or the application of other measures of criminal influence or release from criminal liability. Ultimately, the establishment of such features both at the stage of pre-trial investigation and at the stage of trial provides an opportunity to determine the appropriate and sufficient measure of punishment, thereby its individualization, as well as the issuance of a fair sentence.

Key words: subject, person, criminal liability, suspect, coercion.